

Fernand Khnopff, *Luisterend naar muziek van Schumann*, 1883, 101,5 x 116,5 cm, olieverf op doek,
© Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, Brussel / [dig. photo: J. Geleyns / www.roscaan.be]

H HET OOG VAN DE DICHTER

“EN ÉCOUTANT SCHUMANN (KHNOPFF, BRUSSEL)” VAN C.O. JELLEMA

Gepubliceerd in *Ons Erfdeel* 2011/3.

Zie www.onserfdeel.be of www.onserfdeel.nl.

Met ogen dicht vermoedelijk. Haar hand
die haar gezicht tot het profiel verhult
is van het luisteren veel meer vervuld
– tot schelp gewelfd; horen werd buitenkant –

dan onder 't donker haar haar hoofd. Zij spant
zich in. Muziek, die droefheid van geduld...
Gerommel in haar maag geeft zij de schuld
dat hem een woord ontluistert: muzikant.

Zichtbaar (voor ons) de vingers van wie speelt,
handen, manchetten, wit zoals de toetsen
achter haar rug. – Er zijn. Bestaat dat wel?

en droomt weg naar een ongehoorde bel.
Met schrik ziet zij: het zilver is vergeeld.
Morgen de meid zeggen het eerst te poetsen.

Uit: *De toren van Snelson*, Querido, Amsterdam, 1983.

Luisterend naar muziek van Schumann is een vroeg werk van België's grootste symbolistische schilder Fernand Khnopff (1858 – 1921), tijdgenoot van James Ensor en Theo van Rysselberghe. Precies in het midden van een *haute bourgeoisie*-salon zit in een rode fauteuil een dame in een zwarte japon. Haar lichaam zie je *en profile*. Haar gezicht zie je helemaal niet. Dat schermt ze af met haar rechterhand. Om die houding te kunnen duiden, moet je het schilderij afzoeken. En ja, na enige tijd zie je waar die vandaan komt. Linksboven is de rechterkant van een piano zichtbaar, met een spelende hand. De houding van de zwarte dame is daar het gevolg van; ze is aandachtig aan het luisteren. Vandaar die hand. Ze verbeeldt het luisteren. Ze is het luisteren. Het hele tafereel is *soft focus*, alleen haar hand is scherp. De spelende rechterhand van de musicus is dat helemaal niet. De musicus zelf komt niet eens in beeld.

Luisterend naar muziek van Schumann, waarvoor de moeder van de schilder model stond, dateert van 1883, het jaar voordat Khnopff in de ban raakte van de excentrieke Joséphin Péladan, de Franse mystiek-occulte schrijver die in die tijd furore maakte. Hij is dan nog niet de schilder van androgyne sfinxen en schrikwekkende Médusa's en evenmin de evocateur van het dode Brugge. In de kringen van de Brusselse kunstenaarsvereniging *Les XX*, waarvan Khnopff een van de oprichters was, werd het salonstuk onmiddellijk vergeleken met *Russische muziek* van Ensor, twee jaar eerder geschilderd. Die beschuldigde zijn twee jaar oudere collega zelfs van plagiaat. Tussen die twee kwam het daarna nooit meer goed. Wie beide schilderijen nu met elkaar vergelijkt, kan zich over die opwinding alleen maar verbazen, al was het alleen maar omdat bij Ensor piano en bespeler wél een centrale plaats innemen en niet zijn weggedrukt in een hoekje als waren zij decorstukken. Je kunt Khnopffs werk dan ook beter als een tegenhanger zien van *Russische muziek*. Of als een antwoord daarop. Bij Ensor gaat het om het spelen van muziek waarnaar geluisterd wordt, bij Khnopff om het luisteren naar muziek die gespeeld wordt. Dat met overgave luisteren wordt gesymboliseerd door die afschermdere rechterhand van de zittende vrouw, de kern van het schilderij. Je kunt, aldus de catalogus van de grote Khnopff-tentoonstelling van 2004 in Brussel, “de vrouw als het ware ‘horen luisteren’ naar de muziek.”

Precies een eeuw later, in 1983, schreef de Groningse dichter C.O. Jellema (°1938-2003) ‘Album’, een reeks van zeven sonnetten. Het derde heet ‘*En écoutant Schumann*’ en is geïnspireerd door het gelijknamige schilderij. Jellema – domineeszoon, theoloog en germanist – was afkomstig uit een Fries-Gronings geslacht van herenboeren en dominees. Hij kwam als dichter wat laat op gang: tussen 1961 en 1981 publiceerde hij drie bundels, vanaf dat laatste jaar tot zijn dood elf. Hij schreef vaker schilderijgedichten; in zijn vijfde bundel *De toren van Snelson* (1983) staat behalve het Khnopff-gedicht ook een reeks van zeven sonnetten gewijd aan de zeventiende-eeuwse landschapsschilder Jacob van Ruisdael. Hij is ook bekend als vertaler van onder andere de

mystieke geschriften van Meister Eckhart en van een aantal gedichten van Rilke, met wie hij als sonnettendichter verwantschap vertoont.

In de reeks 'Album' brengt de ik-figuur, die we wel mogen vereenzelvigen met de dichter, in gedachten een bezoek aan de herenboerderij van zijn grootouders zoals hij die zich uit zijn jeugd herinnert. Van zijn grootmoeder zegt hij in het tweede sonnet, dat zij zittend "de stilte in huis in stand" hield. Er is sprake van glans op zilveren bestekken en van een zekere onrust, een gebrek aan concentratie, bij haar. Die elementen komen in 'En écoutant Schumann', zoals gezegd het derde sonnet, terug – de laatste vier sonnetten moeten hier buiten beschouwing blijven –, als de grootmoeder zich niet op de muziek kan concentreren en aan het bestek denkt dat nodig aan een poetsbeurt toe is. Maar dat is dan niet in de salon van een Brusselse magistraat, maar in de mooie kamer van een statige boerderij in het Noorden.

De eerste strofe maakt duidelijk dat het de dichter evenzeer als de schilder om de luisterende hand gaat. Maar anders dan de kunstenaar doet, laat Jellema de vrouw niet echt luisteren, althans de muziek niet tot haar doordringen, al wil ze dat wel. Ze wordt afgeleid door banale zaken en huiselijke besognes: de *Kinderszenen* gaan een ongewenst duet aan met haar maag en ze herinnert zich geschrokken de ongepoetste staat van haar bestek. Daarmee doet ze ook de man van de spelende hand onrecht: hij is in deze omstandigheden voor haar geen musicus, maar wordt gedegradeerd tot muzikant. Jellema laat zijn grootmoeder juist niet naar Schumann luisteren.

'En écoutant Schumann (*Khnopff, Brussel*)' is het derde gedicht van de reeks 'Album' uit C.O. Jellema, *De toren van Snelson*, Amsterdam, Em. Querido's Uitgeverij 1983. Het schilderij wordt daarin toegeschreven aan Félicien Rops. De reeks was opgedragen aan K.T.N., initialen die staan voor Klaas Tammo Noordhuis, met wie hij kort voor zijn dood in het huwelijk was getreden. In het *Verzameld werk* (2005) is de fout hersteld en de opdracht geschrapt.

ANTON KORTEWEG
